

ФЕНОМЕН КОГНІТИВНОГО КАРТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Єсипович Катерина Петрівна,

канд. філол. наук, докторант

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню основних когнітивних процесів, які слугують для інтерпретації та впорядкування отриманої інформації, розкриттю змісту процесу когнітивного картування як прикладної аналітичної методики вивчення особливостей індивідуального мислення та визначенню його видів. Вивчаються принципи та мета побудови когнітивної карти.

Ключові слова: когнітивне картування, когнітивна карта, жорстке картування, м'яке картування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Когнітивна наука зародилася у США в другій половині XX століття, коли з накопиченням обсягу інформації проблема її швидкої обробки була надзвичайно **актуальною**. Потрібно було розібратися, яким чином функціонує мозок людини, а саме, за допомогою яких механізмів здійснюється трансформація та обробка значної кількості знань. На думку видатного лінгвіста О. С. Кубрякової, когнітивна наука інтегрувала в собі різні дисципліни: логіку, лінгвістику, комп'ютерну науку з метою вивчення процесів, пов'язаних зі знанням та інформацією [Кубрякова 2004, 345]. **Метою** цієї статті є окреслення основних засобів структурування та інтерпретації отриманої інформації в сучасній лінгвокогнітивній парадигмі. **Предметом** є розкриття поняття "когнітивна карта" в сучасній когнітології та визначення її місця в дослідженнях різних типів дискурсу. В статті вирішується низка таких **завдань**, як розкриття змісту процесу когнітивного картування та визначення його видів, вивчення процесу побудови когнітивної карти як його результату.

За С. А. Жаботинською, упорядкування інформації та її подальша інтерпретація відбувається за допомогою конструювання (*construal*) та картування (*mapping*) [Жаботинська 2012, 180]. Конструювання інформації здійснюється за допомогою таких когнітивних операцій, як: фокусування (*focusing*) – знаходження того, що ми обираємо поглядом; перспектива (*perspective*) – визначення, звідки ми ведемо спостереження; специфікація (*specificity*) – яким чином ми деталізуємо нашу увагу, проміантність (*prominence*) – знаходження найбільш значущих елементів [Langacker 2008, 55]. За допомогою подібних операцій відбувається ідентифікація та структурування необхідної інформації, завдяки відтворенню її концептуальної моделі, із подальшою її модифікацією та знаходженням варіантів, тобто утворенням когнітивних моделей. Поняття *конструювання* та *картування* тісно пов'язані між собою.

Когнітивне картування – прикладна аналітична методика вивчення особливостей індивідуального мислення. Під цим поняттям ми розуміємо мисленнєве уявлення людиною навколишнього світу. Методика виникла в межах когнітивної психології. Когнітивна психологія концентрує увагу на особливостях організації, динаміці та формуванні знань людини про оточуючий її світ. Прихильники цього підходу вважають, що таким шляхом можна пояснити поведінку людини за різних обставин, і що когнітивне картування дозволяє з високим ступенем вірогідності прогнозувати вибір, який здійснить та чи інша людина. Мова йде про пошук в структу-

рі людського мислення пізнавальних базових конструкцій, в межах яких відбувається осмислення реальної інформації [Жаботинська 2013, 180].

Когнітивна карта – це графічне відображення плану, збору, обробки та збереження інформації, який міститься в свідомості людини. Цей план є основою його уявлень про минуле, сучасне та ймовірне майбутнє. Для побудови когнітивних карт здійснюється аналіз персоніфікованої текстової інформації, за допомогою якого можна виокремити певні стабільні характеристики мислення, властиві автору тексту.

Когнітивні карти належать до того самого класу систем представлення знань, що і фрейми. Цікаво, що даний термін з'явився задовго до виникнення когнітології в роботі видатного американського психолога, представника необихевіоризму Е. Толмена "Когнітивні карти у щурів і людини" (1948). Аналізуючи поведінку щурів в лабіринті, вчений дійшов висновку, що в результаті пересування лабіринтом у щура формується особлива структура, яку можна назвати когнітивною картою навколишнього оточення. "І саме ця приблизна карта, яка вказує шляхи (маршрути) та лінії поведінки і взаємозв'язку елементів навколишнього середовища, остаточно визначає, які саме відповідні реакції, якщо взагалі вони є, буде в кінцевому рахунку здійснювати тварина" [Толмен 1980]. Вчений зробив припущення, що когнітивні карти зможуть визначати також поведінку людей й навчати людей адекватно орієнтуватися у вирішенні життєвих проблем. Е. Толмен вважав, що когнітивні карти функціонуватимуть як засіб боротьби з надлишком агресивності.

Таким чином, когнітивну карту можна розуміти як схематичний, спрощений опис фрагменту картини світу індивіда, що належить до даної проблемної ситуації. Психологи останнім часом використовують цей термін у вузькому значенні лише для опису просторових відносин. Термін "когнітивна карта" значно тісніше пов'язаний із загальноприйнятим розумінням картини світу, ніж введені лінгвістами поняття "фрейм" і "скрипт".

Один із засновників гештальтпсихології видатний німецький психолог М. Вертгеймер висунув цілу низку революційних для свого часу ідей, які були адекватно сприйняті іншими дослідниками набагато пізніше. Як стверджує Вертгеймер, аналіз проблем, ситуацій вимагає не просто часткових, фрагментарних фактичних істин, а необхідної структурної істини. Відповідно продуктивне мислення полягає в усвідомленні структурних особливостей і структурних вимог, в діях у напрямку поліпшення її структури [Вертегеймер 1987].

Вчений звертає увагу на те, що недоліки, порушення та недоречності слід розглядати відповідно до їх місця та функції в структурі проблемної ситуації. Розуміння проблем, ситуацій має бути підпорядковане певній структурі, хоча трансформація структури часто підриває й абсолютно змінює колишнє бачення проблемної ситуації, але в продуктивних процесах структурні підстави стають діючими причинами. Перехід на нову точку зору здійснюється раптово, в результаті осяяння – інсайта [Вертегеймер 1987].

Когнітивна карта може бути візуалізована у вигляді безлічі вершин, кожна з яких відповідає одному фактору або елементу картини світу індивіда. Когнітивні карти можуть бути корисним інструментом для формування й уточнення гіпотези про функціонування досліджуваного об'єкта, розглянутого як складна система. До-

свід використання когнітивних карт показує, що дослідник часто надмірно спрощує ситуацію через обмежені когнітивні можливості, труднощі одночасного врахування великої кількості факторів, їх динамічної взаємодії. Аналізуючи свої та чужі когнітивні карти, дослідник може швидко поглибити розуміння проблеми, поліпшити якість і обґрунтованість прийнятих рішень. Крім того, когнітивна карта є зручним засобом для зміни усталених стереотипів, сприяє генерації нових точок зору.

Когнітивна карта дає можливість простежити взаємозв'язки між майбутнім, сьогоденням і минулим досліджуваного процесу. Вона є так званою синтетичною мудрістю колективу організації та акумулює погляди людей, багато з яких ніколи не зустрічалися. Кожен учасник процесу повинен бути впевнений, що його думка врахована та може вплинути на стратегію організації.

Науковою новизною відзначається застосування когнітивного картування в лінгвістиці. Картування є методикою побудови інформаційної моделі повідомлення або дискурсу в цілому, що містить ментальні репрезентації змісту та жанру текстового складника комунікації, представляє глобальну картину кореляції та функціонування смислових, зумовлених інтенціями, стратегіями продукування та сприйняття повідомлення й інтерактивністю комунікантів. Когнітивне картування має жорсткий і м'який різновиди: перший ґрунтується лише на текстах, другий додає ще й знання експертів про політичну ситуацію або проблему.

Спочатку методика когнітивного картування мала політологічне спрямування, тобто відображала каузальну структуру політичних текстів та застосовувалася щодо аналізу кризових політичних станів і моделювання мислення політиків із метою встановлення чинників впливу на прийняття рішень. Когнітивна карта передбачала конвент-аналіз політичних текстів у вигляді графів їх каузальної структури, дерева цілей, інтересів, типових реакцій, переваг уявлень політичних лідерів, що уможливорює прогнозування їхньої поведінки [Почепцов 2000]. Оцінка впливу політичних подій позначається знаками "плюс", "мінус" або "нуль". Ступінь впливу однієї події, описаної у тексті, на іншу фіксувалася в системі графів спеціальними маркерами – вагами, що мають трикомпонентну шкалу впливовості від 1 до 3. Застосування ваги визначав вектор розвитку політичної ситуації. Когнітивне картування демонструє гарні результати за критеріями надійності. Між вузлами встановлюють загалом три типи каузальних відношень: А сприяє В, А перешкоджає В, А ніяк не впливає на В.

За О. О. Селівановою, когнітивна карта поєднує в собі: 1) жанрову модель тексту, особливості якого мають певну прототипну структуру; 2) інтерактивну модель, яка фіксує задум, статуси та ролі комунікантів, інтенцію, інтерактивні стратегії; 3) концептуальний простір тексту, а саме загальний текстовий концепт і підпорядковані йому різні типи концептів інформаційного масиву тексту, топіки, пропозиції й засоби їхнього зв'язку – конектори.

Жанрове моделювання тексту здійснюється на підставі прототипного підходу й передбачає виявлення прагматичного, тематичного типу тексту, фіксацію інваріантних ознак структури, семантики, особливостей стилю, мовленнєвої та семіотичної сфери, рольових позицій комунікантів, а також мовних аномалій як відхилень від жанрового канону. Інтерактивна модель (або контекстуальна модель) характеризує лише конкретну комунікативну ситуацію. Інтерактивна модель в текстовій комуні-

кації передбачає знання про автора тексту, його соціокультурний контекст, програму адресованості читачеві тощо [Селіванова 2011, 233–234]. Концептуальний простір тексту є складною ієрархією концептів, вершиною якої є текстовий концепт [Кагановська 2002, 21–22]. Таким текстовим концептом є не лише конденсована інформація про текст, а й ключові поняття, які виражають ідейно естетичну або прагматичну програму тексту. Текстовому концепту підпорядковані інші концептуальні сфери, представлені у тексті (антропоконцепти, культурологічні, ідеологічні тематичні концепти, а також топіки тексту, що встановлюють логічні смислові й рема-тематичні зв'язки між топіками та концептами). Нижній рівень когнітивної карти представлений фреймовими моделями пропозиційно-асоціативного типу.

Висновки та перспективи дослідження. Когнітивне картування є ефективним методом структурування та упорядкування отриманої інформації. Застосування вищезгаданої методики в дослідженнях сучасного дискурсу є ефективним засобом впливу на перебіг тих чи інших подій. У подальших наших дослідженнях ми продемонструємо застосування даної методики на різножанрових текстах французького фольклорного дискурсу з подальшою побудовою його когнітивної карти.

Статья посвящена исследованию основных когнитивных процессов, которые служат для интерпретации и упорядочения полученной информации, раскрытию содержания процесса когнитивного картирования как прикладной аналитической методики изучения особенностей индивидуального мышления и определению его видов. Изучаются принципы и цель построения когнитивной карты.

Ключевые слова: когнитивное картирование, когнитивная карта, жесткое картирование, мягкое картирование.

The article investigates the basic cognitive processes that serve to interpret and organize the received information, the disclosure of the content of the cognitive mapping process as the applied analytical techniques of study of the individual thinking characteristics and the definition of its species. We study the principles and purpose of constructing cognitive maps.

Keywords: cognitive mapping, cognitive maps, mapping tough, soft mapping.

Література:

1. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление [Электронный ресурс] / Макс Вертгеймер ; [пер. с англ. / общ. ред. С. Ф. Горбова и В. П. Зинченко ; вступ. ст. В. П. Зинченко]. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с. – Режим доступа : <http://www.booksgid.com/people/11226-produktivnoe-myshlenie.-m.-vertgejmer.html>.
2. *Жаботинская С. А.* Когнитивное картирование как лингвосомиотический фактор / Світлана Анатоліївна Жаботинська // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / отв. ред. А. Н. Рудяков. – Симферополь : Изд-во Крымск. республ. ин-тут последипл. пед. образ., 2012. – № 3. – С. 179–182.
3. *Кагановська О. М.* Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / Олена Марківна Кагановська. – К. : Вид.центр КНІУ, 2002. – 292 с.
4. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание / Елена Самуиловна Кубрякова // Рос. академия наук. ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологии двадцатого века / Георгий Георгиевич Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2000. – 352 с.
6. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / Олена Оленсандрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
7. *Толмен Э.* Когнитивные карты у крыс и у человека [Электронный ресурс] / Эдуард Толмен ; [хрестом. по истор. психолог. под ред. Гальперина П. Я., Ждан А. Н.]. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 63–69. – Режим доступа : <http://www.psychology.ru/library/00060.shtml>.
8. *Langacker R. W.* Cognitive grammar. A basic introduction / Ronald Langacker. – N. Y. : Oxford University Press, 2008. – x, 562 p.